

die nauwelijks onderverdeeld is, die zich in kronkelige cirkelstructuren verliest en om een belangrijke periode in Ciska's leven (weer een Van Puynbroeckx) draait: de tijd voor en na de dood van haar pleegmoeder. Deze episode lijkt het enige structurelement in deze tijdstroom te zijn. Er ontstaat een netwerk van bijkomstigheden waaruit zich de verhaallijnen ontvouwen.

De molen, de jongensschool, de meisjesschool, de kerk of, zoals het ertussen door lopende meisje benadrukt, "als je van de kerk komt is het net andersom." Ondanks de schijnbaar beperkte blik van Ciska krijgen we in de loop van het verhaal nog heel wat verschillende perspectieven op het "dorp van vijfhonderd zielen", dat vooral gekenmerkt wordt door de bewoners. Het is een naoorlogse katholieke dorpsgemeenschap, zoals we ze al in veel boeken van Van Paemel hebben leren kennen: een vaste figurenconstellatie, ingesloten in een door nonnen en priesters vertegenwoordigd moreel systeem. De priester, de molenaar en zijn vrouw, de timmerman, de boeren, de dorpsgek — iedereen blijft ondanks het hechte contact met de andere bewoners met zijn eigen problemen alleen. Voor het nauwkeurig observerende oog van Ciska blijven de oneffenheden van het dorpsleven niet verborgen: ziektes, alcoholisme, armoede en vooral ook het (seksuele) geweld, aan iedereen in het dorp bekend, maar afgeschermd door een houding die de misdaden binnen de veilige kring van huis en familie niet wil zien.

Met Ciska's blik op de gebeurtenissen krijgen wij vooral een subtiel, genuanceerd beeld van conflicterende geslachtsrollen. De *gender trouble* begint al op de eerste pagina wanneer duidelijk wordt dat Ciska de scherpe grens tussen de jongensschool aan de ene kant van de weg en de meisjesschool aan de andere kant overschrijdt doordat zij in beide scholen les krijgt. De conflicten zijn voorgeprogrammeerd, omdat Ciska zich niet in de traditionele geslachtsrollen kan vinden. Als een radar spoort Ciska asymmetrieën en onregelmatigheden tussen de seksen op. Of dat nu de lotsbepalende vraag betreft of Ciska's konijn mannelijk of vrouwelijk is dan wel de allesbehalve harmonieuze ouderlijke seks, die Ciska noodgedwongen registreert — niets is zo makkelijk te categoriseren als hetgeen Ciska op school geleerd heeft. Het mooiste symbool daarvoor is de forse vroedvrouw met de

[B] **CISKA IN WONDERLAND. MONIKA VAN PAEMELS "DE KONINGIN VAN SHEBA"**

"Ik ben negen en diep beledigd." Met deze zin slingert Monika van Paemel ons haar jongste roman *De koningin van Sheba* in. Meteen zijn wij op weg met de ik-verteller, Ciska, op weg door het dorp waar zij is geboren. Al op de eerste pagina's ontsluit zich haar levenswereld. Met haar leraar als leider wandelt zij door dit nauw begrensde universum waarover op een intense manier verteld wordt. In een betoverend mengsel van gedachten en belevenissen voltrekt het verhaal zich associatief, zonder strikte chronologie en zonder scheiding tussen verhaal en essay. Het boek is een stroom



Nicolaes de Bruyn (1571-1656), *De koningin van Sheba knielend voor Salomo*, 1608, gravure, collectie Vanderbilt University, Nashville, Tennessee, V.S.

sprekende naam “Manse”, tussen wier benen de “moederkeszak” bungelt — een tas vol nuttige voorwerpen om elke kwaal mee te helen.

Manses tegenhanger is Moetje, Ciska’s tante, een vrouw die in de loop van het verhaal onder de haar opgelegde lasten bezwijkt. De gezinssituatie waarin deze personages voorkomen, is ingewikkeld: Ciska groeit op bij Moetje en haar man Oscar omdat haar eigen vader en moeder fysiek en psychisch niet in staat waren om haar groot te brengen. De toestand wordt nog ingewikkelder omdat Moetje een eigen dochter heeft, wier vader echter niet Oscar blijkt te zijn. De vijfde persoon in het huishouden maakt de verwarring compleet: Oscars broer Firmijn heeft vrouw en kind in de oorlog verloren, maar was duidelijk ooit een concurrent van Oscar wanneer het om Moetje ging. Ciska is genoemd naar de dochter van Firmijn, die door de Duitsers werd vermoord, en ook voor Moetje vervangt zij haar tweede, kort na de geboorte gestorven dochter. In deze situatie neemt

de notaris, die regelmatig langskomt, de positie van “bastaardvader” in, omdat hij erover beslist of Ciska bij haar oom en tante mag blijven. De spanningen van dit dubbel en dwars gelaagde gezinsverband, dat uit vervanging en verlies lijkt te bestaan, zijn elke dag present. Toch escaleren zij merkwaardigerwijs nooit — net als de koppige bok waaraan Moetje zich dagelijks stoort en die toch een hele tijd bij de familie blijft totdat hij vervangen wordt door het door Moetje zo innig geliefde “koetje”.

Ciska kan niet anders dan het rijmende verband opmerken tussen “koetje” en “moetje”. Dit illustreert hoe zij al de tegenstrijdige indrukken uit haar omgeving verwerkt, als ze tenminste geen afleiding zoekt bij lotgenoten van haar leeftijd zoals het doodzieke meisje Maaïke en de door zijn vader geterroriseerde Jules. Want taal is een van de vluchtpunten in Ciska’s leven. Zij heeft uit de zoektocht naar haar afwezige moeder een ontdekkingsreis naar haar moedertaal gemaakt.

Ze krijgt daarbij steun van de “meester”, haar leraar op de jongensschool, die haar de fascinatie voor taal en vertellen bijbrengt. Ciska weeft uit heel haar omgeving een magisch net van symbolen, een bezielde wereld, die niet aan de traditionele zingeving beantwoordt: de molen is bijvoorbeeld niet, zoals zij op school leert, een symbool voor het mooie vaderland, maar een teken van de verraderlijke zekerheid die bij nader inzien toch niet lijkt te bestaan. Er mag nog zo veel wijsheid steken in alle gezegdes die Ciska dagelijks hoort, van het begin af aan weet zij: “Met alles wat ze zeggen, zetten ze je vast, je kunt er niets tegen inbrengen, maar het klopt niet!” Ciska is dus niet bereid zich in haar lot te schikken en probeert uitwegen te vinden. Hier manifesteert zich een tegenstelling die de grondslag van het hele boek vormt: de spanning tussen een gesloten wereld en Ciska’s behoefte aan vrijheid.

Het boek beeldt uit hoe deze vlucht naar vrijheid door de weetgierigheid van Ciska mogelijk wordt gemaakt, en het is maar de vraag of de vlucht in taal en fantasie op den duur niet doeltreffender zal blijken dan de eigenlijke fysieke vlucht aan het einde van het boek. Niet voor niets wordt Ciska door de non van de meisjesschool de “koningin van Sheba” genoemd, een verwijzing naar de antieke vorstin die bij Salomo wijsheid vond. Omdat deze wijsheid in *De koningin van Sheba* vooral in de taal en in het vertellen ligt, is duidelijk dat Ciska’s ontwikkeling tegelijk de genese van een schrijfster voorstelt. Het vertellen is Ciska’s manier om te reageren op een wereld vol ongerijmde verhalen, waarin niet één juist verhaal te vinden is. De meester legt dit principe uit: “[...] [H]et gaat erom betekenis aan het leven te geven, zonder verhaal gaat veel, zo niet alles, verloren...” (p. 81)

Hoe wijs dat soort zinnen ook zijn, ze getuigen tegelijk van een beslissende zwakte van het boek. Ze doorbreken de zo indringend vertelde magische wereld van het kind en schuiven een later en breder perspectief naar voren. “Ik ben negen en diep beledigd” — te snel vergeten we door deze directe manier van vertellen, dat we in dit verhaal met twee ik-figuren te maken hebben, hoewel de tekst daar nergens expliciet de nadruk op legt: achter het ik van toen en het kinderlijke perspectief gaat een ik van nu schuil. Dat verdringt helaas te vaak het perspectief van het kind. De mooie terloopsheid van de associatieve

cirkelvormige verhaalstructuur breekt daardoor open en de richting van het verhaal is te opzettelijk aangegeven. Ciska’s wijsneuzigheid lijkt in dat soort momenten overdreven. En op sommige onderwerpen wordt wel erg veel nadruk gelegd, zoals bijvoorbeeld op de dierenliefde, die al wordt aangegeven door de naam Ciska, die iets te programmatisch wordt verwerkt.

Het geconstrueerde karakter van een op afstand vertelde jeugd toont zich ook op een onaangename manier in de te duidelijke symboliek (hoewel de meester Ciska de gevaren van beeldspraak zelfs duidelijk uitlegt). Waarom moeten literaire figuren die uit een gesloten systeem willen breken, altijd *Gullivers reizen* lezen? Ook verder bestudeert Ciska bijna alleen maar klassieken uit de wereldliteratuur die opvallend goed bij haar situatie passen, zoals *Robinson Crusoe*, het verhaal van Daedalus en Icarus en, natuurlijk, *Alice in wonderland*, hét boek over een kinderlijke vlucht in de fantasie. Als dan ook nog het luisteren naar het ruisen van een zeeschelp symbool staat voor haar *Fermweh*, dan past dat alles iets te voorspelbaar goed bij elkaar. Deze met een botte bijl uitgehakte beelden contrasteren met mooie verwijzingen zoals de metaforen uit het Johannesevangelie, die in overeenstemming met de cirkelstructuur van de tekst het beeld van de weg als een eeuwige wederkeer neerzetten.

Natuurlijk biedt deze tekst over een jonge schrijfster uit Vlaanderen reden genoeg om autobiografisch gelezen te worden, ook zonder dat de lezer de mysterieuze motto’s aan het begin van het boek in die richting interpreteert. Het zou vreemd zijn om zo’n ik-verhaal dat de wording van een schrijfster beschrijft, niet ook met het oog op de auteur zelf te lezen. Toch is het verhaaluniversum van deze tekst te gelaagd om het boek te reduceren tot een bron van feiten over het leven van de auteur. Uiteindelijk kunnen we dus niet de jonge schrijfster Ciska zeggen: “Ook als het niet klopte was het een mooi verhaal en het werkte.”

BEATRIX VAN DAM

MONIKA VAN PAEMEL, *De koningin van Sheba*, Querido, Amsterdam, 2008, 304 p.